

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Kajander, Anna

Title: Omaelämäkerrallinen ja digitaalinen materiaalisuus lukukäytäntöjen tutkimuksessa

Year: 2021

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Kirjallisuudentutkijain seura, 2021

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Kajander, A. (2021). Omaelämäkerrallinen ja digitaalinen materiaalisuus lukukäytäntöjen tutkimuksessa. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain, 18(2), 84-101.

<https://doi.org/10.30665/av.102491>

➤ Omaelämäkerrallinen ja digitaalinen
materiaalisuus lukukäytäntöjen
tutkimuksessa

—

Anna Kajander

Kirjojen lukemisen tavat ovat parin viime vuosikymmenen aikana kulkeneet suuntaan, jota ovat ohjanneet etenkin langattomien internetyhteyksien ja helposti mukana kuljettavien älylaitteiden kehitys. Näiden myötä erilaiset tekstit, kirjapalvelut, lukuyhteisöt ja kirjallisuuskeskustelut ovat keskittyneet yhä tiiviimmin verkkoon. Myös e-kirjat ja juuri nyt erityisesti äänikirjat ovat kasvattaneet suosiota.¹ Ilmiön yksi keskeisistä vaikutuksista liittyy kirjojen ja lukuympäristöjen materiaalisin ilmentymiin sekä näitä koskeviin (aisti)kokemuksiin.

Materiaalisuus vaikuttaa lukemiseen monella tapaa, mutta siihen liittyvät kokemukset sekä näihin kokemuksiin vaikuttavat tekijät ovat aiheita, jotka jäävät usein syrjään lukemisen ja sen muutoksen tarkastelussa.² Esimerkiksi kirja ja lukulaite ovat esineitä, joihin yhdistetyillä aistikokemuksilla, arvoilla, asenteilla ja mielikuvilla voi olla lukijalle merkitystä, mutta se mitä kirjojen materiaalisuus kenellekin merkitsee, on asia, joka vaihtelee. Kokemusten selvittäminen on tärkeää, sillä jos materiaalisuuteen liittyvät merkitykset lukemisessa jäävät hämäräksi, tämä jättää osan lukemisen tavoista piiloon. Niiden ymmärtäminen voi sen sijaan esimerkiksi tukea ymmärrystä lukijoiden tavoista hahmottaa omia mieltymyksiään sekä heidän käsityksistään ja toiveistaan siitä, millaista hyvä lukeminen on tai millaista sen tulisi olla.

Tässä artikkelissa käsittelen ajatuksia, joita lukijat ovat liittäneet eri kirjamuotoihin ja erityisesti painettuihin kirjoihin aikana, jolloin langattomat älylaitteet olivat vasta hiljattain alkaneet vaikuttaa lukutapojen muutokseen. Olen pohtinut aihetta jo väitöskirjassani (Kajander 2020) tuomalla yhteen kirjatutkimusta ja etnologista materiaalisuuden tutkimusta. Tämä artikkeli perustuu osin siinä esittämiini näkökulmiin lukemisen muutoksesta ja materiaalisuuden vaikutuksista lukuhetkeä laajempaan kokonaisuuteen. Väitöskirjasta poiketen syvennyn nyt kahteen näkökulmaan, jotka voivat nähdäkseni avata edelleen kirjan materiaalisuuden ja sen tuottamien subjektiivisten kokemusten merkitystä. Toinen on *omaelämäkerrallinen materiaalisuus*, joka liittyy esineiden merkityksellistämiseen liittyviin muistoihin ja aiempiin kokemuksiin. Toinen on *digitaalinen materiaalisuus*, joka liittyy digitaalisen/aineettoman ja fyysisen/käsin kosketeltavan esineen väliseen rajapintaan; sekä laitteen että digitaalisen sisällön käsittelyyn ja näiden vaikutuksiin lukemisen materiaaliin ympäristöihin. Selvitän näiden näkökulmien kautta, *millaista materiaalisuutta kirjojen lukemiseen on yhdistetty ja millaiset tekijät voivat vaikuttaa merkitystenantojen taustalla.*

Artikkelissa käsittelemäni aineisto on peräisin vuodelta 2014, ja lukemisen tavat ovat tämän jälkeen jatkaneet kehittymistään. Sähköiset kirjamuodot, painettu kirja ja sen asemaan liittyvät muutokset ovat kuitenkin yhä hyvin ajankohtaisia aiheita, jotka herättävät jatkuvasti keskustelua ja kysymyksiä. Koska juuri painettu kirja on pitkään ollut lähes itsestäänselvyys lukemisessa, on tyypillistä, että uutta tilannetta ja kirjamuotoja verrataan siihen (uutuuskien

hahmottamisesta ks. Starre 2015; Suominen 2011; Mikkola 2009). Eräänä kiinnostavana esimerkkinä aiheeseen liittyvistä ajankohtaisista keskusteluista voisi mainita tilaisuuden, jonka äänikirjapalvelu Storytel järjesti 24.10.2020 Helsingin kirjamesseilla.³ Keskustelun aiheena olivat äänikirjat, mutta painettu kirja ja lukemiseen liittyvä materiaallinen puoli nousivat myös esille, tämän artikkelin kannalta hyvin kiinnostavalla tavalla.

Mukana puhumassa olivat tuolloin puheenjohtajana toiminut näyttelijä Sanna Stellan, WSOY:n toimitusjohtaja Timo Julkunen, Storytelin kustannuspäällikkö Mirka Vesala, kirjailija JP Koskinen sekä futuristi Perttu Pölönen. He pohtivat kirjojen kuuntelun suosion nousua, sen syitä ja tulevaisuutta. Samalla he vertasivat äänikirjaa muihin kirjamuotoihin, erityisesti painettuun kirjaan ja perinteiseen lukemisen tapaan. Koskinen esimerkiksi pohti, kuinka painettu kirja mahdollistaa tekstin äärelle pysähtymisen ja sen reflektoinnin eri tavalla kuin äänikirja. Pölönen mainitsi, kuinka painetussa kirjassa voi olla positiivista, että se ohjaa lukijaa pysymään paikallaan. Stellan nosti myös esille julkisuudessa keskustelua herättäneen ajatuksen kirjallisuuden tyhmistymisestä äänikirjojen myötä.⁴ Ajatus kirjamuodoista toisiaan vastakkain asettuvina vaihtoehtoina ei kuitenkaan saanut kannatusta. Vesala huomautti, että jotkut kirjat voivat toimia paremmin kuunneltuina. Äänikirja voi olla viihdettä, jota ei tarvitse väheksyä. Julkunen lisäsi, ettei kirjamuotojen vertailu joko/tai -asetelman kautta ole kuluttajien näkökulmasta aina arkipäivää, vaan kyse on median luomasta tavasta käsitellä muutosta. Tietyn kirjamuodon sijaan monet lukijat usein yhdistelevät eri vaihtoehtoja ja kuuntelevat yhdessä tilanteessa äänikirjaa, lukevat toisessa e-kirjaa ja kolmannessa painettua kirjaa. Pölönen yhdisti kirjamuotojen vastakkainasettelun tavaksi hahmottaa uutuutta. Hän nosti esille kysymyksen, ovatko uutuudet herättäneet aiemminkin vastaavaa vastustusta vai onko ilmiö uusi nyt, kun sähköiset kirjamuodot muuttavat lukemisen tapoja.

Keskustelussa nousi esille, kuinka muutosta voi tarkastella usealta kannalta, esimerkiksi kuinka erilaiset kirjamuodot vaikuttavat kustannusalaan, kirjailijoihin, lukijoihin tai lukemisen tulevaisuuteen. Sen lisäksi siinä ilmeni, kuinka painettu kirja toimii yhä lukemisen vertailukohtana ja erilaiset kirjamuodot yhdessä osana nykyisiä lukutapoja. Pidän tärkeänä Timo Julkusen esille nostamaa huomiota, jonka mukaan muutoksesta keskustellaan liikaa joko/tai -asetelmien kautta. Monet lukijat poimivat eri vaihtoehtoista parhaat puolet ja yhdistelevät niistä itselleen toimivan kokonaisuuden. Näin tehdäkseen he toki tarvitsevat tietoa mahdollisuuksista, kiinnostusta ottaa niistä selvää ja kykyä tunnistaa oma makunsa lukijoina. Tutkijoilla on puolestaan oltava keinoja tarttua niihin merkitystenantoihin, jotka voivat vaikuttaa lukijoiden valintoihin. Sen sijaan, että keskitymme vain pohtimaan, mikä kirjamuoto on paras, suosituin ja hyödyllisin, voisimme miettiä aihetta myös laajemmin, miten digitalisaatio on vaikuttanut erilaisiin tapoihin toimia lukijana, miten erilaiset lukijat

hyödyntävät tarjolla olevia mahdollisuuksia ja miksi. Materiaalisuus on osa tätä kokonaisuutta ja siihen yhdistyvät merkitystenannot osa lukijoiden valintoja. Tästä syystä kirjatutkimuksessa on syytä pohtia keinoja tarttua aiheeseen. Tämän voi tehdä esimerkiksi kiinnittämällä huomiota tapoihin, jolla lukijat ovat kuvailleet suhdettaan painettuun kirjaan.

Tutkimusaineisto ja sen tulkinta

Käyttämäni aineistositaatit kuuluvat *Elämää lukijana* -kirjoituskeruuaineistoon, jonka on kerännyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vuonna 2014. Keruukyselyn laati SKS:n arkisto yhteistyössä Suomen kirjahistoriallisen seuran kanssa ja siinä selvitettiin suomalaisten lukutapoja. Teema keskittyi erityisesti lukemisen käytännöllisiin puoliin, siihen miten luetaan pikemmin kuin mitä luetaan. Kirsti Salmi-Niklander (2018) on avannut keruun taustoja *Kasvatus ja Aika* -lehden teemanumerossa, jonka artikkelit keskittyivät kyseiseen aineistoon. Hänen mukaansa keruu liittyi kansainvälisessä kirjatutkimuksessa heränneeseen kiinnostukseen lukemiseen liittyvästä muistitiedosta ja niin sanottujen tavallisten lukijoiden (vrt. tiettyjen lukijaryhmien, kuten opiskelijoiden) kokemuksiin lukemisesta. Keruu onnistui hyvin, ja se tuotti sekä sähköposti- että käsin kirjoitettuna vastauksina 543 vastausta ja lähes 2000 sivua tekstiä suomalaisten lukukokemuksista.

Elämää lukijana -aineiston kaltaisia kirjoitettuja arkistoaineistoja on tutkittu paljon omalla alallani etnologiassa sekä sen lähitieteissä kuten esimerkiksi folkloristiikassa (ks. Korkiakangas et al. 2016). Tulkinassa käytettäviä menetelmiä on nimetty eri tavoin, esimerkiksi lähiluvuksi (Pöysä 2015) tai vastakarvaan lukemiseksi (Mikkola 2009), joista molemmat perustuvat aineiston toistuvaan ja syventyvään lukemiseen ja siitä heränneiden kysymysten tulkintaan. Myös etnografiaa on nostettu mahdollisuudeksi tulkita keruukutsujen kautta arkistoitua muistitietoaineistoa (Kirveennummi 2016, muistitiedon etnografiasta ks. myös Makkonen 2009). Itse yhdistin väitöskirjaprojektissani aineiston tulkintaan lähilukua ja etnografiaa (ks. Kajander 2020, 43–50). Tuolloin tekemäni analyysi vaikuttaa myös nyt käsittelemieni vastausten tulkintaan. Nostan tässä kuitenkin lähiluettavaksi aineistosta 27 vastausta, jotka ovat 1920–1990-luvuilla syntyneiden suomalaisten kirjoittamia (kuusi vastaajaa ei ilmoittanut syntymäaikaansa). Nämä vastaukset ovat saaneet minut kiinnostumaan omaelämäkerrallisen ja digitaalisen materiaalisuuden käsitteistä, sillä vastaajat käsittelevät teksteissään materiaalisia muistoja ja lukemisen aistikokemuksia. Puhun artikkelissa ”lukijoista”, joilla siis viitataan aineiston vastaajiin, jotka ovat kirjoja mielellään lukevia ihmisiä. Kyse on näin lukuhaluun perustuvasta kirjojen lukemisesta (lukuhalun käsitteestä esim. Mäkinen 2018).

Näkökulma materiaalisuuteen

Materiaalisuus on ollut kirjojen ja lukemisen tutkimuksessa aihe, jota Juri Joensuu (2012, 30) on kutsunut ”sokeaksi pisteeksi”. Painetun kirjan materiaalisuuden muodon on ymmärretty olevan tärkeä tiedon ja erilaisten ajattelumallien leviämässä esimerkiksi pienen koon ja koodeksimuotonsa ansiosta, ja se on nähty hyvin keskeiseksi esineeksi etenkin länsimaissa (McLuhan 1962). Joillakin tieteenaloilla, kuten kirjahistoriassa, kirjan materiaalisuus on lähes itsestään selvä tutkimuskohde, kun alalla on tutkittu esimerkiksi kirjoihin eri aikoina käytettyjä materiaaleja ja valmistustekniikoita (Laine 2018). Sokea piste materiaalisuus on usein silloin, kun huomio kiinnittyy tekstin tulkintaan, tai kun kirja ymmärretään painetuksi kirjaksi, sivulle kansien väliin kootuksi teokseksi, jonka lukija tulkitsee tekstinä. Kirjaesineen vaikutusta lukemiseen ei ole erityisesti problematisoitu, ellei kirjan rakenne tai muoto ole ollut normista poikkeava (ks. Piippo 2020). Viime aikoina kirjojen sähköistyminen on kyseenalaistanut aiemmin vakiintuneeksi katsotun lukutavan, ja tämän vuoksi materiaalisuus on noussut tutkimuskohteeksi uudeltaisesta näkökulmasta. Tilanne on tarjonnut tutkijoille mahdollisuuden selvittää lukemisen materiaalisuutta ja kehollisuutta uudella tavalla (Mangen 2016).

Kirja erilaisia aistikokemuksia tuottavana esineenä on noussut usein esille etenkin e-kirjatutkimuksissa, joissa on selvitetty lukijoiden tapaa hahmottaa ja tulkita sähköistä tekstiä ruuduilta. Näissä on ilmennyt seikka, jonka mukaan osa lukijoista pitää tietoisesti kiinni painetusta kirjasta, silloinkin kun sähköisetkin kirjamuodot ovat tuttuja ja käytössä. Eri tutkimuksiin osallistuneet vastaajat ovat perustelleet painettujen kirjojen valintaa usein samankaltaisilla aistikokemuksilla. Esimerkiksi painettujen kirjojen kansien koskettaminen ja kirjallisten tilojen kuten kirjastojen ja kirjakauppojen ympäristöt voivat tuottaa mielihyvää. Lisäksi paperisivujen rapina voi kuulostaa rauhoittavalta ja myös tuoksu olla tärkeä osa lukukokemusta (aistikokemuksista ks. Bergström et al. 2017; Heikkilä 2017; Herkman & Vainikka 2012; ks. myös Mangen 2016; Baron 2015; Starre 2015). Näiden kokemusten syitä on avattu tutkimuksessa melko vähän. Niiden on ymmärretty olevan esimerkiksi syvästi kulttuurisia (Bergström et al. 2017, 206), liittyvän tunteisiin ja tutun lukutavan puolustamiseen (Herkman & Vainikka 2012, 89) sekä olevan yhdistelmä jotakin subjektiivista ja kognitiivista (Heikkilä 2017, 37). Painettuun kirjaan liittyvät mukavuuden, konkretian tai hyvän olon tunteet ovat myös selkeän subjektiivisia kokemuksia, eikä niille ole voitu osoittaa mitattavaa pohjaa (Mangen 2016; Heikkilä mt.). Tarve ymmärtää lukijan kokemusta on kuitenkin olemassa. Esimerkiksi Anne Mangen (mt. 460, 474) on peräänkuuluttanut monitieteistä yhteistyötä, jotta lukemista olisi mahdollista ymmärtää aiempaa kokonaisvaltaisemmin, myös aistikokemuksena.

Nähdäkseni lukijoiden kokemuksia voi tarkastella kiinnittämällä huomiota tapoihin, joilla ihmiset yleisemminkin aistivat ja merkityksellistävät esineitä.

Esineitä ja materiaalisuutta on tutkittu esimerkiksi kulttuuriantropologian ja arkeologian aloilla sekä sosiologiassa, ja etnologiassa ja kansatieteessä ne ovat olleet jopa alaa määritellyt aihealue (ks. Mäkikalli 2016; sosiologisesta esinetutkimuksesta esim. Kinnunen 2017). Esineiden kautta on tarkasteltu ihmisten niihin liittämiä toiminnan tapoja, identiteettejä ja asenteita (ks. esim. Roivainen 2016; Rauhala 2019). Näissä tarkasteltu kulttuurinen materiaalisuus sisältää ajatuksen esineen välittämistä merkityksistä ja ihmisistä, jotka ovat esineen kanssa tekemisissä. Viime aikoina materiaalisuuden tutkimukseen on vaikuttanut myös niin sanottu affektiivinen käänne, jonka myötä on nostettu esille materiaalisuuteen liittyvää kehollisuutta ja tunteita (esim. Koskinen-Koivisto & Seitsonen 2019; Povrzanović Frykman 2016) sekä esineiden toimijuutta tai vaikutusta kokemusten ja käsitysten syntymisessä (ks. myös Kajander & Koskinen-Koivisto, tulossa 2021). Esineiden ei katsota vain heijastavan tai välittävän merkityksiä vaan myös vaikuttavan niihin (Frykman & Povrzanović Frykman 2016; de Nardi 2016). Ajattelu on sidoksissa ihmistieteissä vaikuttaneisiin materiaalliseen ja affektiiviseen käänteeseen sekä posthumanistiseen käänteeseen, joka on nostanut esille teknologian ja materian kaltaisten ei-inhimillisten toimijoiden vaikutusta ihmiseen (esim. Jansen 2016; Kaarlenkaski & Steel 2020).

Esine ja sen materiaalisuus ovat sidoksissa ihmisen ja esineen väliseen vuorovaikutukseen. Myös kirja ja lukulaite ovat esineitä, jotka vaikuttavat osaltaan lukijaan ja lukutapaan sekä tuottavat lukukokemusten ohella aistikkokemuksia. Kirjan materiaaliset muodot vaikuttavat lisäksi erilaisiin lukemiseen liittyviin käytäntöihin kuten kirjojen hankkimisen ja säilyttämisen tapaan ja vaikuttavat siten lukijan lisäksi myös materiaalliseen ympäristöönsä.

Painetussa kirjassa on sitä jotakin

Esineisiin liittyvät aistikkokemukset voivat herättää tunteita, mutta samalla esineisiin yhdistyvät tunnekokemukset ovat yleensä varsin vaikeasti sanoiksi puettava aihe (Ehn, Löfgren & Wilk 2016, 23). Emme ole tottuneet ajattelemaan esineitä tunteiden kohteina tai tunteisiin vaikuttavina arjen elementteinä. Suorien tunneilmausten sijaan esineissä ja materiaalisissa ympäristöissä ilmaistaan usein olevan esimerkiksi ”sitä jotakin” (Frykman & Povrzanović Frykman 2016, 10). Tämä epämääräisyys oli nähtävissä myös lukijoiden suhteessa kirjoihin *Elämää lukijana* -aineistossa. Jotkut vastaajat ihmettelivät kuinka kirjat ja kirjakaupat vetävät puoleensa jopa ulkomailla, vaikka kirjojen kieltä ei osaisi lukea (SKS Kra EL N1960, 816; N1949, 195). Toiset ilmaisivat kirjojen tuottamia tunteita kertomalla kirjaan liittyvistä aistikkokemuksista, kosketuksesta, katse- lusta ja tuoksusta.

Kirjan lukeminen on rituaali, jossa tarvitsen paperin kosketuksen, tuoksun, mahdollisuuden tehdä taitoksia ja merkintöjä. (SKS Kra EL N1959, 399.)

[E]n tule koskaan luopumaan noista oikeista ihanista kirjoista, paperin tunnusta sormissa ja vanhan kirjan pölyisestä tuoksusta (SKS Kra EL N1982, 693.)

Kyllä paperinen kirja on yliveto. Saadessani käteeni vanhalta tuoksahavan nahkaselkäisen hengentuotteen antikvariaatista, tai uuden uutukaisen kirjakaupan tuotteen, on tunne riemastuttava. (SKS Kra EL M?, 746.)

En ole vielä innostunut sähköisistä kirjoista. Myöskään äänikirjat eivät ole juttuni, vaikka lapseni harrastavat myös niitä. Nautin ehkä liiaksi kirjan tuoksusta ja sivujen kääntelyn sormituntumasta. (SKS Kra EL N1973, 798)

Kirjojen selailuun ja käsissä pitämiseen liittyvä konkretia voivat olla kirjan hahmottamisen ja sen tapahtumien muistamisen kannalta tärkeitä lukemista tukevia asioita (ks. Mängen 2016). Kirjojen tuoksujen ja sivujen tuottamien äänten kokeminen ovat kuitenkin aiheita, joiden syitä lukijat eivät juuri avaa. Kokemuksia voi olla vaikeaa selittää. Sanoittamisen hankaluus viittaa toisaalta vakiintuneisiin puhetapoihin, mutta lisäksi kyse voi olla useista esineisiin materialisoituneista kokemusten ja merkitysten kerrostumista. Esineisiin liittyy muistoja, ihanteita ja toiveita. Näiden lisäksi esineissä on läsnä erilaisia toiminnan tapoja ja malleja, asioiden järjestämistä, hyväksymistä tai hylkäämistä (Löfgren 2016). Esineen katselu ja koskettaminen voivat liittyä jonkin asian konkretisoitumiseen ja läsnäoloon. Tuoksu on puolestaan vahvasti muistoihin ja tunteisiin liittyvä aisti (Bembibre & Stirlic 2017; Suominen 2011; ks. myös Suominen, Silvast & Harviainen 2018). Aistikokemukset siis tuottavat positiivista tunnetta tai tunnelmaa lukemiseen, mutta kokemuksen taustat ovat useissa eri tekijöissä.

Etnologit Jonas Frykman ja Maja Povrzanović Frykman (2016, 10) ovat yhdistäneet esineiden tai materiaalisuuden kokemisen epämääräisyyden affektiivisiin, ei-sanallistettuihin tai tiedostettuihin kokemuksiin. Kun esineet tuntuvat ja tuoksuvat, ne myös vaikuttavat esimerkiksi mielialaan ja tunnelmaan. Jostakin tietystä esineestä tai esineillä sisustetusta ympäristöstä, tuoksuista tai valaistuksesta voi tulla esimerkiksi tunne oudosta tai rauhoittavasta tunnelmasta. Sarah Pink, Kerstin Leder Mackley ja Roxana Morosanu (2014) määrittelevät tunnelman asiaksi, joka tuo yhteen materiaalisia, aineettomia, sosiaalisia ja affektiivisiä elementtejä ja prosesseja. Sen kokeminen on toisaalta sosiaalista, sen voi tunnistaa yhdessä toisten kanssa. Koska se on kuitenkin myös yhteydessä muistoihin, arvoihin ja merkitystenantoihin sekä affektiivisiin kokemuksiin, sen kokeminen on myös yksilöllistä ja subjektiivista. Tunnelma voi vaikuttaa tunteisiimme ja ohjata käsitystämme siitä, onko jokin asia kohdallaan vai onko siinä jokin pielessä (Pink et al. 2014, 253–254; tunnelmasta myös Bille 2015). Kirjojen materiaalisuuteen liittyvät aistikokemukset voivat siis liittyä myös lukemisen toivottuun tunnelmaan.

Toisinaan esineistä täytyy luopua, esimerkiksi jos niillä ei ole enää omistajalleen käyttöarvoa. Jos sillä on omistajalleen kuitenkin esimerkiksi tunnearvoa, tai jos sen pois heittäminen rikkoo jotakin ihannetta, luopuminen voi tuntua vaikealta (Löfgren 2016, 125–126). *Elämää lukijana* -aineistossa osa vastaajista pohti kirjojaan näkökulmasta, jossa he ihmettelivät pois heittämissä vaikeutta.

Minulla on kummallinen suhde kirjoihini, niitä ei yksinkertaisesti voi hävittää. Luultavasti pakon sanelemana asiaan tulee joskus muutos. (SKS Kra EL N1966, 569.)

Mistä voisin luopua? Olen joutunut luopumaan lähinnä romaaneista sekä joistakin tietosanakirjoista tilanpuutteen vuoksi. Yleensä kirjaa on erittäin vaikea heittää pois. (SKS Kra EL N?. 928.)

Yritin kerran etsiä ”liikoja” kirjoja kirpputorille vietäväksi. Kiipesin taloustikkaille ja aloitin karsimisen ylhäältä. Ennen pitkää olin tullut alas asti ainoastaan yksi kirja kädessä. Sekin oli sellainen, jonka olin saanut kahdelta eri ihmiseltä lahjaksi, kahdelta ystävältäni jotka toisistaan tietämättä olivat ostaneet minulle saman kirjan. (SKS Kra EL N1954, 757.)

Kirjoissa oli näille vastaajille jotakin, joka sai pitämään niistä kiinni, mutta he eivät itsekään osanneet täsmälleen sanoa, mitä. Kirja oli arvokas, vaikka se vei tilaa ja alkoi käydä jo hieman taakaksi. Myös tämän voi tulkita useiden eri syiden ja käsitysten samanaikaisena läsnäolona esineessä. Sen pois heittäminen voi asettua niitä arvoja vastaan, joita kirjaan on tottunut liittämään. Koska tavat suhtautua esineisiin voivat määrittyä erilaisten kokemusten ja ihanteiden kautta, käsitykset voivat kuitenkin muuttua. Tämä voi esimerkiksi vaikuttaa siihen, kuinka lukijat suhtautuvat kotiin kerättyihin kirjoihin. Ne ovat joskus voineet tuntua tärkeiltä mutta myös ajan ja ihanteiden mukana saada aivan uudenlaisia merkityksiä. Niistä oli tullut joillekin esimerkiksi turhaan tilaa vieviä esineitä, jotka saivat lähteä muuttojen yhteydessä (SKS Kra EL; N1944, 423; N1930, 360) tai samalla kun kotia siivottiin muistakin joutavaksi käyneistä esineistä (SKS Kra EL N?, 108).

Erilaiset näkökulmat kirjoihin osoittavat, että painettu kirja on mielipiteitä, käsityksiä ja makuja jakava esine. Ne voivat olla yhdelle tärkeitä ja arvokkaita sekä toiselle hankalia ja turhaksi käyneitä. Merkitystenantojen taustalla voi vaikuttaa useita tekijöitä, tai kerrostumia, joita voi olla vaikeaa selittää. Niitä ei voi, kuten mainitsin, myöskään mitata, joten tutkijalle on haaste päästä käsiksi kokemusten ja kirjamuotovalintojen varsinaisiin syihin. Yksi mahdollisuus on selvittää lukijan taustoja ja elämänvaiheita, joiden hän on kokenut vaikuttavan omaan tapaansa lukea.

Omaelämäkerrallinen materiaalisuus

Sarah de Nardi (2016) on tutkinut omaelämäkerrallisen materiaalisuuden käsitettä kontekstissa, joka ei liity kirjoihin, lukemiseen tai välttämättä edes esineisiin. Hän on tarkastellut toisen maailmansodan aikaisia tapahtumia Italiassa ja yhdistänyt materiaalisuuden ihmisten elämään ja sen eri vaiheisiin vaikuttavaksi tekijäksi. Materiaalisuus liittyy hänen työssään paitsi ihmisiin ja esineisiin myös erilaisiin tapahtumiin, toiminnan tapoihin ja kohteisiin, tunteisiin ja affekteihin, ihmisten keskinäisiin sekä ihmisen ja hänen ympäristönsä välisiin suhteisiin. Näkökulma materiaalisuuteen on siten hyvin laaja, lähes kaikkialle ulottuva ja liittyy materiaalisuuden erilaisiin ilmentymiin ja vaikutuksiin. Hän yhdistää esimerkiksi tarinankerronnan osaksi materiaalista kulttuuria, sillä materiaalisuus on sidoksissa tarinan tuottamisen tapaan, kuulijoihin ja heidän toimintaansa. Myös asioiden poissaolo ja aineettomuus liittyvät materiaalisuuteen (de Nardi mt. 13–14). De Nardi huomauttaa, että materiaalisuus on sivuutettu pitkään tutkittaessa esimerkiksi ideologioita tai poliittisia ilmiöitä (myös lukemista), vaikka esineet, kehollisuus ja fyysinen ympäristö ovat tosiasiasa erottamaton osa ihmistä ja tämän suhdetta ympäröivään maailmaan. Tämän kiistäminen tai sivuuttaminen jättää aina jotakin piiloon sosiaalisia, kulttuurisia, ideologisia tai poliittisia ilmiöitä tutkittaessa.

Keskeistä omaelämäkerrallisuuden tuomisessa osaksi (kulttuurisen) materiaalisuuden käsitettä on sen liittyminen vahvasti identiteettiin, ihmisen käsityksiin itsestään. Identiteetti muokkautuu osana materiaalista ja sosiaalista ympäristöä ja vaikuttaa ihmisen tapaan olla vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa (de Nardi 2016, 4–5). Esineet voivat olla tärkeitä elementtejä oman elämäntarinan rakentamisessa. Ne voivat esimerkiksi vaikuttaa tapaan, jolla ihmiset muistelevat menneisyyttään.

De Nardin ajatukset saivat minut pohtimaan, kuinka kirjoihin liittyvät kerrostumat, tunnelmat tai tunteet, erilaiset merkitykset ja kokemukset ovat sidoksissa lukijan taustaan ja identiteettiin. Ihmiset nostavat kertomuksiinsa erilaisia muistoja ja mielikuvia, joissa esineillä ja materiaalisilla ympäristöillä on ollut tärkeä rooli. Lukijoiden tapauksessa painettu kirja on näiden muistojen ja identiteetin näkökulmasta hyvin kiinnostava esine, sillä lukijat ovat (yhä pääosin) oppineet lukemaan ja kiinnostuneet kirjallisuudesta niiden, kirjahyllyjen sekä samalla kirjoihin liittyvien aistikokemusten kanssa ja kautta. *Elämää lukijana* -aineistossa vastaajat vaikuttivat nostavan esille heille tärkeitä, lukemiseen kannustaneita kokemuksia etenkin lapsuudestaan.

Olen kasvanut kodissa, joka oli täynnä kirjoja. Olohuoneessa näkyvimällä paikalla hallitsi iso valkoinen kirjakaappi, jossa oli jännittävästi narahtavat lasiovet ja ovien takana ihana, hiukan ummehtunut kirjojen tuoksu. Saatan edelleen tuntea sen nenässäni, se on imeytynyt minuun, tullut osaksi minua. (SKS Kra EL N1989, 411.)

Kirjasto oli yhtä kuin käytävän seinällä olevat valtavat lasioviset korkeat tummat kaapit. Ovien takana oli kirjoja. Minä olin pyörtyä. Saisinko lukea kaikki nuo kirjat ihan vain tämän kortin avulla? (SKS Kra EL N?, 547.)

Vanhempani olivat kumpikin töissä ja todella usein iltapäivät kuluivat kirjastossa. Saatoin vaellella hyllyjen välissä vain tutkien mitä kirjoja sieltä löytyy. Kirjaston tuoksun voin edelleen saada mieleeni. (SKS Kra EL N1966, 566.)

Kirjoilla oli rooli myös erilaisten muistojen ja identiteetin vahvistajina. Aineistossa kerrottiin tärkeinä muistoesineinä säilytettävistä kirjoista, jotka olivat kuuluneet esimerkiksi sukulaisille. Kirjat, joiden sivuilta löytyi kiinnostavia merkintöjä tai piirustuksia, saivat mielikuvituksen liikkeelle, pohtimaan kuinka esimerkiksi isoisä tai äiti oli nuorena lukenut samaa kirjaa. Merkinnot kertoivat menneistä lukukokemuksista. Näiden tutkiminen sai aikaan ajatuksen yhteydestä läheisiin ihmisiin. (SKS Kra EL N1989, 634; N1971, 327.)

Kirjan tuoksut tai tuntu voivat siis merkityksellistyä tärkeiksi osiksi painettuun kirjaan suhtautumista ja lukijaidentiteettiä. On kuitenkin epäselvää, millaista merkitystä näillä omaelämäkerrallisilla huomioilla on varsinaisesti lukemiselle, jos tätä ajatellaan kirjallisen teoksen tulkinnan näkökulmasta. Onko kyse vain jostakin menneestä, josta lukija haluaa pitää kiinni, vai voiko kirjan tuottamalla aistikokemuksilla olla merkitystä myös tekstin tulkinnassa? Eräs tästä näkökulmasta kiinnostava huomio liittyy esineen kykyyn suunnata lukijan huomiota. Frykman ja Povrzanović Frykman (2016, 10) ovat yhdistäneet materiaalisuuden ja sen tuottaman affektiivisen kokemuksen potentiaalisuuteen, mahdollisuuksiin ja orientoitumiseen. Esineessä voi olla jotakin, joka antaa suuntaa huomiollemme ja ohjaa meitä esimerkiksi valpastumaan ja keskittymään (ks. myös Norman 2004, 11–13, 20; valaistuksella orientoimisesta myös Bille 2015). Tämä voi olla tärkeää myös kirjan lukemisessa. Kirjaan keskittyminen on aihe, joka on herättänyt huomiota laajemminkin. Se oli esillä esimerkiksi artikkelin alussa mainitsemassani kirjamesujen keskustelussa. Toisen näkökulman on tarjonnut Sven Birkerts (2013), jonka mukaan verkko-ympäristö on suunniteltu nopeatempoiseen tiedon rakentamiseen ja painettu kirja paikoillaan lukemiseen ja selailuun sekä hitaampaan reflektivaan lukutapaan. Tämän vuoksi jälkimmäinen sopisi keskittyvään ja uppoutuvaan lukemiseen paremmin.

Omaelämäkerrallisuuden ja aistikokemusten näkökulmasta aihe voi kuitenkin liittyä myös kirjan luomiin mielikuviin ja opittuun lukemisen tapaan. Hyllyrivit, kirjojen koskettaminen ja lukemiseen liittyvät tuoksut voivat tuoda lähelle jotakin positiivista ja auttaa keskittymään, sillä ne ovat olleet joillekin osa lukemista lapsuudesta saakka. Jos lukuhetki on liittynyt toistuvasti paperisivujen kääntelyyn, kansien koskettamiseen ja tuoksuun, ne ovat olleet posi-

tiivisissä lukuhetkissä ja kirjallisuuden tuottamissa elämyksissä läsnä. Kirjan aistiminen myös luo tilanteen, joka yhdistyy ennen kaikkea lukemiseen ja kirjallisuuteen. Lukulaitteita, etenkin älypuhelinta ja tablet-laitteita, käytetään useaan erilaiseen toimintaan. Näiden materiaalisuus ja aistikokemukset eivät yhdisty samalla tavoin juuri kirjallisuuteen. Tämä tukee ajatusta painettuun kirjaan keskittymisestä hieman eri tavoin kuin laitteilta lukiessa.

Kokemukset erilaisista lukutavoista eivät kuitenkaan ole kaikille samankaltaiset, vaan sähköisiin kirjoihin voi myös uppoutua. Omaelämäkerrallisen materiaalisuuden kiinnostavuus on, että se voi auttaa tutkijaa pääsemään jäljille siitä, millaiset esineet ja aistikokemukset lukija itse kokee tärkeiksi ja miksi. Sen kautta voi pukea sanoiksi muuten vaikeasti ilmaistavia esinesuhteita. Kirjat ja niiden tuottamat tuoksut ja tuntemukset ovat mielekkäitä, jos lukija nostaa niitä itse esille. Hän on voinut oppia käsittämään materiaalisuuden miellyttäväksi oman lukijaelämänsä positiivisten lukukokemusten kautta. Painetusta kirjasta kiinni pitäminen voi liittyä ajan myötä rakentuneeseen identiteettiin lukijana ja aistikokemusten tuottamaan tunteeseen lukuhetkeen syventymisestä ja kirjaan uppoutumisesta.

Menneisyys ei silti määritä tulevia lukukokemuksia tai jähmetä lukijaa yhden kirjamuodon lukijaksi, vaan käsitykset, tunnelmat ja elämäntarina muuttuvat uusien kokemusten myötä. Lukijat voivat kokeilla itselleen hyviä vaihtoehtoja ja yhdistellä niistä erilaisia, mieluisia lukutapoja. Juuri nyt lukemisen materiaalisuuteen vaikuttavat digitaaliset laitteet voivat tuottaa uudenlaisia positiivisia luku- ja aistikokemuksia. Koska kirjat sisältöinä ovat kuitenkin sähköisessä muodossaan aineettomia, herää kysymys materiaalisuuden roolista uudenlaisten lukutapojen kohdalla. On kiinnostavaa, tarttuvatko erilaiset merkitykset digitaaliseen esineeseen samoin kuin painetun kirjan kohdalla, vai tarjoavatko laitteet pikemmin mahdollisuuden luopua materiaalisuudesta, joka voi olla toisinaan myös sotkuista ja vältettävää.

Digitaalinen materiaalisuus

Digitaalisuuden voi käsittää aineettomaksi tai virtuaaliseksi sisällöksi, mutta se on väistämättä sidoksissa myös materiaaliseen ympäristöönsä (ks. Pink et al. 2016; Shep 2016; Leonardi 2010). Digitaalisen materiaalisuuden käsitettä käytetäänkin eri tavoin digitaalisen ja materiaalisen vuorovaikutuksen ja yhtymäkohtien hahmottamiseen. Sarah Pink, Elisenda Ardévol ja Débora Lanzeni (2016, 7) ovat huomauttaneet, että digitaalisen materiaalisuuden varsinainen määrittely on sidoksissa siihen alaan, josta käsin määrittelyä tehdään. Esimerkiksi muotoilun ja arkkitehtuurin aloilla sillä voidaan viitata suunnittelussa käytettäviin digitaalisiin menetelmiin ja työprosesseihin. Ihmisen arjesta ja sosiokulttuurisesta ympäristöstä kiinnostuneelle tutkijalle digitaalinen materiaalisuus viittaa tapoihin, joilla digitaalinen ja materiaalinen kietoutu-

Kirjamuotoja verratessa saati vastakkain asetellessa ei aina tule ajatelleeksi, että myös e- ja äänikirjat ovat tiukasti sidoksissa materiaaliseen ympäristöönsä.

vat yhteen arjen toiminnassa, ympäristöissä ja kokemuksissa (mt. 2). Paul M. Leonard (2010) on tutkinut käsitettä organisaatiosuunnittelun näkökulmasta ja yhdistänyt sen käytännön ilmentymiin, siihen kuinka digitaalisuus syrjäyttää tiettyjä materiaalisia esineitä ja muokkaa toiminnan tapoja vaikuttaen tätä kautta materiaaliseen ympäristöön. Lisäksi digitaalinen materiaalisuus liittyy digitaalisen materiaaliin esikuviiin kuten graafisten käyttöliittymien asiakirjoihin, roskakoreihin ja työpöytiin (van der Boomen 2009).

Digitaalinen materiaalisuus voi olla antoisa näkökulma myös kirjatutkimuksessa. Se liittyy useaan lukemiseen vaikuttavaan tekijään, esimerkiksi tekstien sähköistymiseen, lukuympäristöihin, lukutilanteisiin sekä tapoihin, joilla kirja käsitteellistetään (kirjan käsitelmalleista ks. Heikkilä 2017, 210). Hyvin konkreettisen materiaalin puoli sähköisissä kirjamuodoissa ovat tietysti laitteet, joiden kautta niitä kulutetaan, mutta materiaalisuus voi olla myös muuta kuin fyysistä ja käsin kosketeltavaa aineellisuutta. Kirjamuotoja verratessa saati vastakkain asetellessa ei aina tule ajatelleeksi, että myös e- ja äänikirjat ovat tiukasti sidoksissa materiaaliseen ympäristöönsä. Niiden lähtökohta on materiaalisessa esikuvassa eli painetussa kirjassa. Kannet, luvut ja sivut ovat yhä usein järjestetty e-kirjoissa samankaltaisesti kuin painetussa kirjassa, sillä tämä tekee rakenteesta lukijalle helpommin ymmärrettävän ja käsiteltävän (ks. Rowberry 2015). Muoto tukee totuttua lukutapaa. Äänikirjoja luetaan yhä usein samasisältöisinä teoksina kuin painettuja kirjoja, ja niitä myös asetetaan valikoimiin esille kansikuvien mukaan kuin kirjahyllyyn.

Tulevaisuudessa sähköinen kirja voi jatkaa irtautumista painetun kirjan luomasta lukemisen mallista ja muuttaa muotoaan. Jo nyt äänikirjoilla voi esimerkiksi olla useampia lukijoita, ja ajan myötä saatamme nähdä erilaisia elementtejä kuten liikkuvaa kuvaa tai äänitehosteita osana kirjaa. Näin tehdään jo digitaalisen kirjallisuuden piirissä. Esimerkiksi applikaatioina toimivat digitaaliset lastenkirjat sisältävät liikkuvaa kuvaa ja ääntä sekä interaktiivisia mahdollisuuksia vaikuttaa tarinan kulkuun (ks. Koskimaa & Lahdenperä 2017). Pääosin e-kirjat ja äänikirjat ovat kuitenkin yhä sidoksissa koodeksimuotoisen kirjan luomaan käsitykseen siitä, mikä on kirja. Ne ovat esimerkki digitaalisen ja materiaalisen vuorovaikutuksesta.

Elämää lukijana -aineiston keruun aikana elettiin murrosvaihetta, jossa sähköiset kirjat alkoivat vasta tulla suurelle yleisölle tutuksi. Niiden tarjoama

luketapa tuntui joistakin vielä vieraalta. ”Se jokin” puuttui sähköisestä tekstistä, eikä laite vastannut lukemiseen liitetyjä odotuksia. Painettu kirja tuntui sähköistä kirjaa konkreettisemmalta ja paremmin hahmotettavalta.

Itse olen kuitenkin niin vanhan liiton mies, että haluan pitää oikeata painettua kirjaa kädessäni, hypistellä sitä ja käännellä sivuja. Sähköä en tarvitse kuin korkeintaan lukuvaloa varten. Kirjan lukeminen näyttöpäätteeltä ei todellakaan ole minun juttuni. (SKS Kra EL M1957, 752.)

Mikään ei voita kirjaa. Eikä kirjakauppaa. Eikä antikvariaattia. Sitä etsimistä ja löytämistä. Kirjan tuoksua ja paperin kahinaa. Kirjaan voi todellakin uppoutua, mennä sisään. Ei ole ihan sama asia lukea tietokoneen kautta vaikka se on tavallaan helpompaa. (SKS Kra EL M1954, 86–87.)

Sähköisessä muodossa olevat kirjat ja lehdet eivät kiinnosta, koska niihin ei löydä samanlaista ”kosketusta” kuin paperiversioihin. Äänikirjoja olen kuunnellut muutaman kerran ja kokenut ne hyväksi, voihan samalla tehdä käsillään jotain muuta. (SKS Kra EL N1954, 756.)

Paperin tuntu sormenpäissä, kirjan paino, muoto ja tuntu ovat osa luku-kokemusta. Paperilta luettu jää itselläni paremmin mieleen. (SKS Kra EL N1978, 485.)

Äänikirjoja yhdistettiin aineistossa CD-formaattiin, eivätkä sittemmin suosiota saavuttaneet kuukausimaksua vastaan toimivat e- ja äänikirjavalikoimat olleet vielä tulleet markkinoille. Kirjojen kuunteluun liittyvät huomiot olivat aineistossa kuitenkin kiinnostavia. Lukija, tämän tyyli ja ääni olivat kuuntelukokemuksessa tärkeitä. Kaikille kirjojen kuuntelu ei sopinut. Toiset ajattelivat äänikirjaa mahdollisuutena lähinnä siinä tapauksessa, jos omat silmät eivät enää nähneet lukea tekstiä. Heille äänikirja tuntui vieraalta ja puuduttavalta luktavalta (SKS Kra EL N1920-l., 288; N1962, 640; N1955, 461). Vastaavia kokemuksia on tuonut esille myös Matthew Rubery, jonka mukaan äänikirjat ovat hyvä kirjallisuuden kuluttamisen tapa lukijoille, jotka osaavat eläytyä kirjallisuuteen myös kuunnellessaan. Toisten on kuitenkin vaikeaa keskittyä kirjan kuunteluun ja uppoutua tarinaan. Äänikirjan luketapa, jossa lukija pyrkii lukemaan tekstiä mahdollisimman neutraalein äänenpainoin voi jopa saada kuulijan nukahtamaan (Rubery 2016, 19, 96).

Aineiston vastaajat toivat esille lukemiseen liittyviä aistikokemuksia myös sähkökirjojen lukemiseen käyttämiensä laitteiden, erityisesti tablet-laitteiden kohdalla. Jotkut ominaisuudet suorastaan haittasivat heidän mielestään lukemista. Valaistus särki silmiä ja e-kirjojen säätömahdollisuudet, kuten mahdollisuus vaikuttaa fontin kokoon ja valaistuksen voimakkuuteen, lähinnä ärsyttivät (SKS Kra EL N1991, 316; N1947, 588). Joku haki painetusta kirjasta

vaihtoehtoa ruuduille, joiden äärellä vietti jo työpäivänsä (SKS Kra EL N?, 1941). Samalla toiset olivat hyvin tyytyväisiä sähköisiin lukemisen vaihtoehtoihin. Ne mahdollistivat useiden teosten mukana kuljettamisen ja nopean saatavuuden, lukemisen uudenlaisen keveyden ja mahdollisuuden lukea pimeässä (esim. SKS Kra EL, N? 473; M1979, 822).

Digitaalisen ja materiaalisen vuorovaikutus ilmeni siten lukijoiden vastauksissa eri tavoin, sillä myös näihin merkitystenantoihin vaikuttivat lukijoiden kokemukset, joilla oli subjektiivinen pohja. Laitteet olivat näkökulmasta riippuen joko uusi ulottuvuus lukemiselle tai pikemmin työkalu, joka oli vallannut jo tarpeeksi alaa omasta arjesta. Digitaalinen ja materiaalinen siis joko kietoutuivat lukemisessa yhteen vaivattomasti tai pyrittiin pitämään osin erillään toisistaan.

Materiaalisia näköaloja tuleviin kirjatutkimuksiin

Artikkelini tavoite on ollut esittää näkökulmia, joiden avulla materiaalisuutta ja sen tuottamia kokemuksia voi tuoda osaksi lukemisen tutkimusta. Selvitin, millaista materiaalisuutta mielellään lukevat ovat yhdistäneet kirjoihin, ja sitä kautta kuinka materiaalisuuden tuottamat tunteet ja tunnelmat voivat vaikuttaa hyväksi koettuun lukemiseen. Lisäksi pohdin näiden esine- tai materiaalisuuskokemusten taustoja. Toin esille, kuinka kirjojen lukemisen tavat ovat osa laajaa kokonaisuutta, johon voivat vaikuttaa menneet lukukokemukset ja muistot sekä uudenlaiset lukukokemukset ja käsitykset digitaalisista teknologioista. Näiden näkökulmien tuominen osaksi tutkimusta voi nähdäkseni avata uusia näkökulmia lukemisen materiaalisuuteen, joka vaikuttaa lukijoihin ja lukemisen käytäntöihin.

Analysoimastani aineistosta kävi ilmi, kuinka painettuun kirjaan on yhdistetty läsnäolon, koskettamisen ja tuoksun teemoja, ja kuinka toisaalta kirjan sähköistyminen on tuntunut toisista vieraalta ajatukselta, joka vie lukemisesta jotakin pois. Aistikokemusten painottamisen syyt voivat olla sidoksissa useisiin tekijöihin. Tietyt tuoksut ja tunteet ovat olleet läsnä, kun lukija on nauttinut kirjallisuudesta painetun kirjan äärellä. Ajan ja toistuvien lukuhetkien kautta ne ovat tulleet osaksi lukemista ja yhdistyneet niihin arvoihin, joita lukija liittyy kirjallisuuteen. Tuoksun ja koskettamisen tai kirjallisten ympäristöjen estetiikasta nauttimisen voi tätä kautta katsoa perustuvan tapaan ymmärtää kirjan tuottamaa tunnelmaa, ”sitä jotakin”, joka voi auttaa orientoitumaan ja syventymään kirjaan. Kansien tuntu tai paperin tuoksu ovat siis asioita, jotka yhdistyvät juuri lukuhetkeen. Kirja voi lisäksi liittyä lukuhetken lisäksi erilaisiin yhteyksiin ja olla esimerkiksi tärkeä sisustusesineenä tai muistoesineenä. Nämä merkitystenannot ovat kuitenkin jatkuvassa muutoksessa, sillä käsitykset esineistä ja niiden tuottamista kokemuksista voivat myös muuttua eri elämänvaiheissa. Omaelämäkerrallinen materiaalisuus liittyy elettyihin hetkiin

ja niiden merkityksellistämiseen osana omaa elämäntarinaa, joka muuttuu uusien kokemusten myötä.

Tavat hahmottaa ja aistia esineitä ovat henkilökohtaisten kokemusten lisäksi sidoksissa sosiokulttuurisiin asenteisiin ja ihanteisiin. Esimerkiksi mainitsemani ajatus painetusta kirjasta ruutujen vaihtoehtona kertoo asenteesta, jonka mukaan sähköisten laitteiden ei tarvitse viedä tiettyä määrää enempää aikaa arjesta. Lukiessani kirjoituksia silmien rasittumisen ja ”jatkovasta” laitteiden äärellä olemisen kokemuksista tulini myös ajatelleeksi, kuinka katseen kohdistaminen tai toisaalta vapauttaminen voisi olla näkökulma, jonka kautta olisi mahdollista avata osin nykyistä äänikirjojen suosiota. Kirjan kuuntelu voi tarjota lepo hetken silmille ja irtioton katseita vangitsevasta ruudusta tai paperista. Erilaiset asenteet juuri kirjojen kuuntelua kohtaan jäävät vielä jatkotutkimusta kaipaavaksi aiheeksi, mutta pidän selvänä, että äänikirjoista käytäviin keskusteluihin tulee sisällyttää kyseinen aistikokemusten ja materiaalisuuden näkökulma.

Käsitlemiäni teemoja voisi tulevassa tutkimuksessa syventää tarkastelemalla aistikokemusten perustaa ja sitä, millaiset lukijat kaipaavat fyysistä otetta kirjaan ja miksi, tai toisaalta millainen kirja voi olla sähköinen sisältö ja miksi. Kiinnostava jatkokysymys liittyy myös kirjaesineiden fyysisen läsnäolon tai vastaavasti puuttumisen merkityksiin lukijoiden arjessa. Tämä voi vaikuttaa esimerkiksi siihen, millaisia rooleja kirjoilla voi olla esineinä lukijoiden elämässä. Aistikokemusten vastaava liittäminen digitaaliseen laitteeseen tai sähköiseen sisältöön on hyvin kiinnostava aihe, joka myös kaipaa lisää tutkimusta. Tämä näkökulma on oleellinen esimerkiksi sen selvittämisessä, kuinka lukijat kasvavat lukijoiksi digitaalisen materiaalisuuden ympäristöissä ja millaiset aistikokemukset muokkaavat heidän käsityksiään mielekkästä lukemisesta. Kuinka kirjaan liittyvä konkretia ja tunne kirjallisuuden läsnäolosta hahmottuvat digitaalisen käyttöliittymän kautta, tai tarvitseeko lukija tätä konkretian tunnetta? Digitaaliset ympäristöt voivat muokata tapojamme aistia ja hahmottaa esineitä, myös kirjoja. Sen vuoksi kirjan muodon voi odottaa jatkavan kehittymistään, kun digitaalisuus irrottaa sen tietynlaisista materiaalisuuden rajoista.

Vaikka digitaalisuus mahdollistaa yhdenlaisista esineistä ja materiaalisuudesta luopumisen, on tärkeää huomata, että sähköiset kirjamuodot liittyvät myös materiaalisuuteen ja fyysiseen ympäristöönsä. Ne ovat sidoksissa aikaansa, lukijoiden muuhun elämään ja tavoiteltaviksi katsottuihin käytäntöihin. Aika näyttää, millaisia merkitykselliseksi koettuja kirja- ja aistikokemuksia digitaalinen materiaalisuus tuottaa ja millaiset seikat nousevat tärkeiksi digitaalisen ajan lukijoiksi kasvaneiden ihmisten mielikuviin ja muistoissa. Lukijoiden identiteetit ja elämäntarinat tulevat joka tapauksessa olemaan niiden kanssa vuorovaikutuksessa.

Materiaalisuus, siihen liittyvä omaelämäkerrallisuus sekä digitaalisuuden kiinnittyminen ja vuorovaikutus aineelliseen ympäristöön ovat siis kiinnostavia näkökulmia lukemisen tutkimukseen. Niihin liittyvien huomioiden tekemi-

nen sekä käsitteiden kehittäminen voivat lisätä ymmärrystä lukijoiden kokemuksista, olipa intressinä tutkia painetun kirjan asemaa osana sähköistyvää kirjajympäristöä, sähköisten kirjamuotojen vaikutusta lukemisen käytäntöihin tai lukijoiden tapoja muodostaa eri vaihtoehtoista toimiva kokonaisuus.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Suomen Kustannusyhdistyksen neljännesvuositalasto 2020: <https://kustantajat.fi/tilastot>.
- 2 Tämän artikkelin kohdalla materiaalisuus viittaa kulttuuriseen materiaalisuuteen, joka on sidoksissa aineettomaan merkitykseen. Materiaalisuuden ja aineellisuuden käsitteistä, ks. Immonen 2016.
- 3 Keskustelu järjestettiin 24.10.2020 klo 11 Töölö-lavalla. Ks. messulehti ja ohjelma: https://issuu.com/messukeskus/docs/kirjazoverkossa_messulehti_issuu. Tämä teksti perustuu keskustelusta tekemiini muistiinpanoihin (kirjoittajan hallussa).
- 4 Kysymyksen taustalla oli Laura Lindstedtin *Helsingin Sanomissa* 29.12.2019 julkaistu kirjoitus, jossa hän kritisoi äänikirjaa ja puolusti painettua sanaa (ks. Lindstedt 2019).

Arkistoaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto (SKS Kra). Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma. Elämää lukijana -keruu 2014 (EL).

Kirjallisuus

- Baron, Naomi S. 2015. *Words on Screen. The Fate of Reading in a Digital World*. New York: Oxford University Press.
- Bembibre, Cecilia & Matija Strlič 2017. Smell of heritage: a framework for the identification, analysis and archival of historic odours. *Heritage Science* 5(2). DOI 10.1186/s40494-016-0114-1
- Bergström, Annika, Lars Höglund, Elena Maceviciute, Kersti Nilsson Skans, Birgitta Wallin & Thomas D. Wilson 2017. *Books on Screens. Players in the Swedish E-book Market*. Gothenburg: Nordicom.
- Bille, Mikkel 2015. Lighting up cosy atmospheres in Denmark. *Emotion, Space and Society* 15, 56–63. DOI 10.1016/j.emospa.2013.12.008
- Birkerts, Sven 2013. Reading in a Digital Age. Notes on Why the Novel and the Internet Are Opposites, and Why the Latter Both Undermines the Former and Makes It More Necessary. Teoksessa *The Edge of the Precipice: Why Read Literature in the Digital Age?* Eds. Paul Socken. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 27–41.
- van der Boomen, Marianne 2009. Interfacing by aterial metaphors: How your mailbox may fool you. Teoksessa *Digital material: Tracing new media in everyday life and Technology*. Eds. Marianne Van der Boomen, Sybille Lammes, Ann-Sophie Lehmann, Hoost Raessens & Mirko Tobias Schäfer. Amsterdam: Amsterdam University Press, 253–266. DOI 10.5117/9789089640680
- Ehn, Billy, Orvar Löfgren & Richard Wilk 2016. *Exploring everyday life. Strategies for ethnography and cultural analysis*. Maryland: Rowman & Littlefield.

- Frykman, Jonas & Maja Povrzanović Frykman 2016. Affect and Material Culture. Perspectives and Strategies. Teoksessa *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*. Eds. Jonas Frykman & Maja Povrzanović Frykman. Lund: Nordic Academic Press, 9–30. DOI 10.21525/kriterium.6
- Heikkilä, Harri 2017. *Tämä ei ole kirja. Sähkökirjan valtavirtaistumisen haasteet*. Väitöskirja. Helsinki: Aalto ARTS Books.
- Herkman, Juha & Eliisa Vainikka 2012. *Lukemisen tavat. Lukeminen sosiaalisen median aikakaudella*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Immonen, Visa 2016. Sotkuinen aineellisuus. Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeskeisyydestä esineiden ajallisuuteen. *Historiallinen aikakauskirja* 114(2), 190–200.
- Jansen, Stef 2016. Ethnography and the Choices Posed by the “Affective Turn”. Teoksessa *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*. Eds. Jonas Frykman & Maja Povrzanović Frykman. Lund: Nordic Academic Press, 55–77. DOI 10.21525/kriterium.6.c
- Joensuu, Juri 2012. *Menetelmät, koneet, kokeet. Proseduraalisuus poetiikassa, kirjallisuushistoriassa ja suomalaisessa kokeellisessa kirjallisuudessa*. Helsinki: Poesia.
- Kaarlenkaski, Tanja & Tytti Steel 2020. Posthumanism and Multispecies Ethnology. *Ethnologia Fennica* 47(2), 1–4. DOI 10.23991/ef.v47i2.100197
- Kajander, Anna 2020. *Kirja ja lukija digitalisoituvassa arjessa*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto. DOI 10.37449/ennenjant.90686
- Kajander, Anna & Koskinen-Koivisto Eerika 2021. Aistikokemukset ja affektiivisuus arjen materiaalisen kulttuurin tutkimuksessa. Teoksessa *Oi Paradigma! Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsitteisiin Krohneista nykypäivään*. Kalevalaseuran vuosikirja 100. Toim. Niina Hämäläinen & Petja Kauppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kinnunen, Veera 2017. *Tavarat tiellä. Sosiologinen tutkimus esinesuhteista muutossa*. Väitöskirja. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kirveenummi, Anna 2016. Maaseudun kulttuurisessa tilassa liikkuvat katseet. Teoksessa *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Toim. Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry, 185–226.
- Korkiakangas, Pirjo, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström 2016 (toim.). *Kirjoittamalla kerrotut – Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry.
- Koskimaa, Raine & Linda Lahdenperä 2017. Lastenkirjallisuuden digitalisoituminen. Leikillisuus ja pelillisuus lastenkirjasovelluksissa. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 3/2017, 74–93. DOI 10.30665/av.66382
- Koskinen-Koivisto, Eerika & Oula Seitsonen 2019. Landscapes of Loss, Destruction and Recovery: Sámi Elders’ Childhood Memories of the Second World War. *Ethnologia Europaea* 49:1, 24–40. DOI 10.16995/ee.816
- Laine, Tuija 2018. *Kirjahistorian perusteet ja tutkimus*. Helsinki: Suomen kirjahistoriallinen seura ry.
- Leonardi, Paul M. 2010. Digital materiality? How artifacts without matter, matter. *First Monday* 15:6. DOI: 10.5210/fm.v15i6.3036
- Lindstedt, Laura 2019. Kirjoitettu hiljaa luettavaksi. *Helsingin Sanomat* 29.12.2019. <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-200006356126.html>.
- Löfgren, Orvar 2016. Emotional Baggage. Unpacking the Suitcase. Teoksessa *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*. Eds. Jonas Frykman & Maja Povrzanović Frykman. Lund: Nordic Academic Press, 125–152. DOI 10.21525/kriterium.6.f
- Makkonen, Elina 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Väitöskirja. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Mangen, Anne 2016. What Hands May Tell Us about Reading and Writing. *Educational Theory* 66(4): 457–477. DOI 10.1111/edth.12183
- McLuhan, Marshall 1962. *The Gutenberg Galaxy*. London: Routledge.

- Mikkola, Kati 2009. *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. DOI 10.30666/elore.78856
- Mäkikalli, Maija 2010. Johdanto: materiaalisen kulttuurin historiaa. Teoksessa *Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Toim. Maija Mäkikalli ja Riitta Laitinen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–33.
- Mäkinen, Ilkka 2018. Lukuhaluun paluu: motivaation käsite suomalaisessa lukemistutkimuksessa toisen maailmansodan jälkeen. *Kasvatus & Aika* 12(2), 7–20.
- De Nardi, Sarah 2016. *The Poetics of Conflict Experience. Materiality and Embodiment in Second World War Italy*. London & New York: Routledge. DOI 10.4324/9781315308876
- Norman Donald A. 2004. *Emotional design: Why we love (or hate) everyday things*. New York: Basic Books.
- Piippo, Laura 2020. Operatiivinen vainoharha normaalitieteen aikakaudella: Jaakko Yli-Juonikkaan Neuromaaniin kokeellinen poetiikka. Väitöskirja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8251-5>
- Pink, Sarah, Elisenda Ardévol & Débora Lanzeni 2016. Digital Materiality. Teoksessa *Digital Materialities: Design and Anthropology*. Eds. Sarah Pink, Elisenda Ardévol & Débora Lanzeni. London: Bloomsbury, 1–26. DOI 10.4324/9781003085218-1
- Pink, Sarah, Kerstin Leder Mackley & Roxana Morosanu 2014. Researching in atmospheres. Video and the “feel” of the mundane. *Visual Communication* 14(3), 351–369. DOI 10.1177/1470357215579580
- Povrzanović Frykman, Maja 2016. Sensitive Objects of Humanitarian Aid Corporeal Memories and Affective Continuities. Teoksessa *Sensitive Objects. Affect and Material Culture*. Eds. Jonas Frykman & Maja Povrzanović Frykman. Lund: Nordic Academic Press, 79–104. DOI 10.21525/kriterium.6.d
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rauhala, Anna 2019. *Neulontan taito*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Roivainen, Päivi 2016. *Puettu lapsuus: Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Rowberry, Simon 2015. Ebookness. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies* 23(3): 289–305. DOI 10.1177/1354856515592509
- Rubery, Matthew 2016. *The Untold Story of the Talking Book*. Cambridge, MA: Harvard University Press. DOI 10.4159/9780674974555
- Salmi-Niklander, Kirsti 2018. Lukemisen kokemuksia ja käytäntöjä etsimässä. *Kasvatus & Aika* 12(2), 2–6.
- Starre, Alexander 2015. *Metamedia. American Book Fictions and Literary Print Culture after Digitization*. Iowa City: University of Iowa Press. DOI 10.2307/j.ctt20p58m9
- Suominen, Jaakko 2011. Koneen tuoksu. *Tekniikan Waiheita* 29 (4), 5–25.
- Suominen, Jaakko, Antti Silvast & Tuomas Harviainen 2018. Smelling Machine History: Olfactory Experiences of Information Technology. *Technology and Culture* 59(2), 313–337. DOI 10.1353/tech.2018.0031